

Новица Ракочевић

БОРБЕ ХЕРЦЕГОВАЧКОГ ОДРЕДА ЦРНОГОРСКЕ ВОЈСКЕ У ЈАНУАРУ 1916. ГОДИНЕ

Командат III аустроугарске армије генерал Кевеш, под чију команду су биле стављене и трупе генерала Саркотића у Херцеговини и Боки Которској, издао је 24. децембра 1915. године основну директиву за напад на Црну Гору. Према тој директиви аустроугарске трупе на херцеговачком фронту имале су помоћну улогу у односу на главне снаге на ловћенском фронту. Једна аустроугарска трупа из предјела Требиња имала је да продре преко Грахова у правцу Никшића ради обезбјеђења лијевог бока главних снага одређених за напад на Ловћен. Посадне и мобилне јединице из рејона Билеће и Автовца имале су задатак да у прво вријеме активним дјејством вежу црногорске снаге на свом фронту, а затим — по могућности да продру на црногорску територију. Напад је имао да почне 8. I 1916.¹ До тада су имале бити извршене све припреме.²

Командујући генерал Саркотић конкретизовао је задатке својим трупима наредбом од 2. јануара 1916. године. Према тој наредби, једна бригада XIX корпуса (Цубер 5 батаљона са двије батерије) имала је 8. јануара из простора Дворничког ждријела и Дврсника, уз сарадњу артиљерије са Дврсника и Јанкова врха, обезбјеђујући се према Грахову да заузме положаје пребеном Бјелош — Сењ и утврди се. Бригада је имала да безусловно изврши тај задатак, јер се тиме отварао и обезбјеђивао пут Драгал — Нанова за снабдијевање групе фелдмаршала — лајтнанта Брауна, с једне стране, а с друге стране има се на овај начин привући што више црногорских снага. Фелдмаршал — лајтант Браун имао је да крене у напад истог дана са 10,5 бата-

¹ Милан Зеленика, *Рат Србије и Црне Горе 1915*, Београд 1954, 471.

² Kriegs Archiv — Wien, Festungskommando in Trebinje, Januar 1916. (окопањеница — KAW Festung). — У документима групе „Требиње“ за период од 1. до 7. јануара 1916. године налазе се подаци о концентрацији трупа, муниције и хране. Магазин у Требињу требало је снабдјети храном за 17.000 људи за 90 дана и за 3.000 коња за 56 дана (Исто, Оп. нг. 24). Четвртог јануара у магацинима у Требињу налазило се хране за 20.000 људи за 75 дана и за 3.500 коња за 48 дана (Исто, Оп. нг. 32).

љона, 13,3 батерије из простора источно од Ластве, а један баталјон са једним брдским топовским водом XIX корпуса са Лисца — у циљу задобијања линије Омудић — Вилуси. Мобилне групе из Билеће и Автовца имале су да раде по оштрој директиви командата III армије, али им се препуштала и слобода дјеловања.³

Петог јануара 1916. године генерал Браун је издао диспозицију за напад. Диспозиција гласи:

„1. јаке сопствене снаге крећу 8. јануара 1916. године из Боке према истоку у напад. Група фелдмаршала Брауна има у првом реду да достигне линију Омудић — Вилуси у простору Јанков врх — Дврсник. Сопствене снаге, обезбјеђујући се према Грахову, узмеће Бјелош.

2. Ситуацију код непријатеља усмено ће објаснити генералштабни официри.

3. 8. јануара 1916. у 6 часова прије подне почиње напад.

а) Група пуковника Хинека из простора Лисац — Висока Главица — Чешаљ — Мичи Мотика под обезбјеђењем на висове Ђељевац према Грахову напада когу 990 јужно од Омудића и исти заузима.

б) Група пуковника Фолгесанија покрива линију Чешаљ — Корд — Грим до Клобука. Артиљерија групе пуковника Хроха штити против евентуалног непријатељског напада са источног правца. Са дјеловима да је приправна на моју заповијест да заузме Бабију Гору. Један сапердеташман (један официр и 30 људи) из артиљеријске групе пуковника Хроха 8. јануара почев од 6 сати прије подне очистиће минско поље од Скорчи Горе и Андријева. Извршење овог наређења јавиће телефоном пуковник Фолгесани.

ц) Група пуковника Леринца напада у простор Клобук — Корд — Козмач с једне стране и Курјевска градина кота 1083 јужно од Броћанца с друге стране, под довољним обезбјеђењем према Броћанцу, са јаким сјеверним крилом, Илино брдо јужно од Вилуса и узима ове висове.

д) Група пуковника Шутеа у прикупљању западно и сјеверозападно групи пуковника Леринца до Трешњевика, напада са јаким источним крилом у сјеверном правцу и осигурава под утврђењем кота 962 напад групе пуковника Леринца противу евентуалног непријатељског напада са сјевера.

е) Артиљеријска група пуковника Хроха (функционише истовремено као артиљеријски бригадир) из простора Скорчи Гора — Клобук — Глумина — Височник потпомаже у првој линији напад групе пуковника Леринца. Група пуковника Шутеа и пуковника Хинека могу евентуално затражити помоћ — заштиту пуковника Хроха.

³ Стјефан Саркотић, Lovcenaktion K. U. K. Krigsarchiv, Bibliotek Verftast in Sarajevo in novembar 1916. Obr. 9902 od 2. I 1916. (даље Саркотић).

4. Резерва на моје располагање.

а) У Ластви, ландштрумски батаљон V/2 и VIII/19 са њиховим митраљеским одјелењима.

б) У Требињу к. ландштрумски батаљон са његовим митраљеским одјелењем.

5) Генерал Браун од 6 сати 8. јануара са својим ужим штабом налазиће се на Рујевом брду, куда треба слати све извјештаје. Извјештаји имају бити слати најмање три пута дневно. Обавезно свако вече у 5 сати послјије подне.

6) Артиљерија има тек послјије напада пјешадије да отвори ватру, да не би благовремено алармирала непријатеља“.

У диспозицији су одређени задаци и начин функционисања и службе везе, службе за снабдијевање војске муницијом и храном, као и санитарске службе.⁴

За операције на херцеговачком фронту биле су концентрисане следеће аустроугарске снаге: у рејону Требиња 10 3/4 батаљона, 4 тврђавске митраљеске чете, 14 1/5 батерија, 1/2 техничке чете, односно 6.760 пушака, 25 коњаника, 57 мобилних и 60 стабилних артиљеријских оруђа; у рејону Билеће налазило се: 4 батаљона, 3.620 пушака, 40 митраљеза и 83 разна артиљеријска оруђа; група Автовац имала је 5 батаљона, 4.650 пушака и 21 артиљеријско оруђе. Укупно је на херцеговачком фронту било 20 батаљона, 221 разна артиљеријско оруђе и око 114 митраљеза или око 20 хиљада људи.⁵

На правцу напада група Требиње, Билећа, Автовац налазио се херцеговачки одред под командом дивизијара — војводе Ђура Петровића. Херцеговачки одред држао је углавном фронт границом Црне Горе и Аустро-Угарске у Херцеговини од планине Биоча до Граховске Плоче. Задатак је тога одреда био да најупорније брани гранични фронт. У том циљу одред је заузео овај распоред:

1) 3. дивизија — на дијелу фронта Биоч пл. — Парешка Плоча искључно (рејон Парешки До, око 8 километара западно од Вилуса) у распореду:

⁴ KAW Festung Trebinje, Op. nr. 38. У директиви Op. nr 50 од 7. I 1916. фелдмаршал-лајтант Браун издао је потчињеним трупима детаљнију директиву о предстојећим операцијама. У директиви је нагласио да је великим дијелом како вишим официјерима тако и нижим познат начин вођења рата са стране црногорске војске. Он предвиђа да би могло доћи и до напада са стране Црногораца. Браун налаже да се по могућности врше јаки напади да би се непријатељ поразио и да се предузимају јаки противнапади против сваког непријатељског напада; да се од артиљерије тражи онострана помоћ; да се комора на свим линијама обезбједи нарочитим трупима за обезбјеђење; да се све способно становништво које би могло предузети напад протјера. Овдје се вјероватно мисли на ижтернирање. Трупе обезбјеђења у пролазу преко црногорске територије имале су да разоружавају становништво.

⁵ *Операције црногорске војске у првом светском рату*, Београд, 1954, 457, 458.

— Пивска група, 4 батаљона (Жупоко-пивски, Голијски, Добровољачко-гатачко-невесињски и Мјешовити, 1261 борац, 2 митраљеза и 4 брдска спорометна Крупова топа) на одсјеку пл. Биоч — Вршац (к. 1192);

— Никшићка бригада, 2 батаљона (Никшићки и Требјешки, 1099 бораца, 2 митраљеза и 1 топ 12 см) на одсјеку М. Жежева Глава — Питома Градина;

— Вучедолска бригада, 5 батаљона (Опутно-рудински, Бањски и Рудинско-трепачки, 2089 бораца, 3 митраљеза и 4 топа) на одсјеку Питома Градина — Парешка Плоча.

Свега у 3. дивизији: 9 батаљона, 7 митраљеза и 9 топова, или око 4.400 бораца.

2) 2. дивизија на дијелу фронта: Парешка Плоча — Граховска Плоча (к. 792) — В. Кличевац (к. 990) све закључно, у распореду:

— Клобушки одсјек, 1 1/2 батаљон (Граховски и Полубатаљон херцеговачких добровољаца, 977 бораца, 4 митраљеза и 5 топова) на положају Парешка Плоча — с. Заслап;

— Бјелопавлићка бригада, 4 батаљона (Вражегрмски, Петрушински, Мартиновићко-брајовићки и Павковићки, 2014 бораца, 2 митраљеза и 7 топова) на одсјеку с. Заслап (искључно) — Граховска Плоча (к. 792) — Б. Кличевац (к. 900) закључно.

Свега у 2. дивизији: 5 1/2 батаљона, 6 митраљеза и 12 артиљеријских оруђа, или око 3.000 бораца.

3) Одредска резерва, 3 батаљона (Пиперски, Спушки и Команско-загарачки, око 1.600 бораца) на Божуровом Брду.

С обзиром на велику ширину херцеговачког фронта (око 120 километара), распоред Херцеговачког одреда био је правилан.

Укупно у Херцеговачком одреду било је 17 1/2 батаљона, око 21 артиљеријско оруђе разног калибра и 31 митраљез, од којих 20 система „колт“ купљених у Француској, или — око 13.000 бораца свију класа и чинова.⁶

⁶ Постоје донекле различити подаци о јачини Херцеговачког одреда. У дјелу *Операције црногорске војске* (стр. 459) наводи се: 9.100 бораца, 13 митраљеза и 21 артиљеријско оруђе. Овдје нијесу узети у обзир митраљези система „колт“, njih 20, које је Црна Гора купила у Француској у септембру 1915. године. Међутим, у едицији *Велики рат Србије* (књига 14, стр. 4, од 1. I 1916) наводи се да је Херцеговачки одред имао 13.249 људи, 27 топова и 31 митраљез. (Батаљон Доњоморачки из Колашинске бригаде, који је урачунат у ово бројно стање, враћен је поново у састав своје Бригаде.) Тако је највјероватније да је број бораца Херцеговачког одреда износио око 9.000, а укупно бројно стање до 13.000 људи). Од артиљерије у саставу 2. дивизије налазило се: руске 15 см хаубице 3 топа, руске пољске 15 см мортире 2 топа, вод пољски Крупов 75 см брзометни 2 топа, батерија брдска Крупова 75 см спорометна 4 топа, пољска Крупова 87 см спорометна 3 топа мјешовита пољска брзометна батерија 4 топа. У саставу 3. дивизије: вод пољ. Кр. 75 см брз, 2 топа, вод пољ. Кр. 87 см кп. 2 топа, Вод брдски Кр. 75 см 2 топа. На пивском сектору брдска Крупова 75 см спорометна батерија 4 топа.

Друга дивизија није имала свога командата, него је у току борби командовао њен шеф штаба капетан Илија Павићевић.⁷ У саставу херцеговачког одреда налазила су се и три батаљона херцеговачких добровољаца,⁸ људи који су били пребјегли из Херцеговине у Црну Гору или су дошли из Америке, гдје су се налазили на раду.

Према томе, однос снага на херцеговачком фронту био је у пјешадији 2 : 2,1, у артиљерији 10 : 1, у митраљезима 4 : 1 — у корист нападача. Када се узме у обзир материјална спрема трупа херцеговачког одреда, квалитет артиљерије и количина артиљеријске муниције којом је располагао, онда је та разлика у ствари била још већа.

Седмог јануара почев од 7 часова па до мрака аустроугарска артиљерија дјествовала је јаком ватром дуж фронта херцеговачког одреда.⁹ 8. јануара нешто послѣје 6 часова аустроугарска пјешадија, потпомогнута снажном артиљеријском ватром, почела је напад на цио фронт Херцеговачког одреда. На фронту 2. дивизије отворила је снажну ватру непријатељска артиљерија са Црвеног брда (кота 642) а затим су ступиле у дјејство и батерије са осталих положаја. Прво су бомбардовани црногорски положаји на Козмачу, а затим на Капоровој градини.¹⁰ Група генерала Брауна у више колона извршила је напад са линије Лисац (кота 1.586) — с. Скочигрм — ријека Требишњица. У првим часовима до најаче борбе дошло је на сектору Планик, Козмач (кота 1159), и то око 8 сати.¹¹ Тежиште борби овога дана било је на правцу с. Скочигрм — с. Жугљај, а затим на положајима Скорча гора. На овом правцу нападала је група Леринци — 5 батаљона. Правац с. Скочи грм — с. Зугљај браниле су трупе Клобучког сектора — траховски батаљон и Требињски полу-батаљон добровољаца, а Скорча гору Команско-загарачки батаљон из одредске резерве и Рудинско-трепачки батаљон из 3. дивизије.

Рудинско-трепачки батаљон који је држао фронт од р. Требишњице па до врха Скорча гора (к. 980), био је снажно на-

⁷ Командант 2. дивизије командир Милош Радовић био је у децембру стављен под истрагу. Командантом 2. дивизије сматрао се командант Херцеговачког одреда. Командант Одред стаљно адресира наредбе на команданта дивизије. (Командант Клобучког сектора је био командир Борђеје Ђуричковић, Вјелопавлићке бригаде — командир Богић Радовић, Вучедолске — командир Ђоко Перовић, Никшићке — командир Илија Војовић, трупа Пивског сектора — командир Мујо Социца, артиљерије — командир Томан Лакић.)

⁸ У саставу Херцеговачког одреда налазила су се 1.544 добровољаца из Херцеговине. Они су били сврстани у 3 батаљона: Патачки, Билећки и Требињски.

⁹ *Операције црногорске војске, 459.*

¹⁰ Архив Историјског института — Титоград, (даље — АИИТ), фасцикла 433, (документа Херцеговачког одреда). Павићевић команданту Херцеговачког одреда, бр. 6921, 26. XII 1915 (8. I 1916), у 8,20 часова.

¹¹ Исто, команданту Одред — Врховној команди, О бр. 11529, 26. XII 1915 (8. I 1916) у 8,20.

паднут и морао је да прије 10 сати повуче своје лијево крило код с. Пиштолине на друли прихватни положај.¹² То је Команско-загарачки батаљон, који се налазио на Скорча гори, приморало да своје десно крило повуче на другу одбрамбену линију.¹³ Командант сектора одмах је упутио Требињски полубатаљон да појача десно крило.¹⁴ Извјештавајући команданта Одрета о ситуацији на фронту Клобучког сектора, шеф штаба 2. дивизије изнио је мишљење да ће непријатељ са главним снагама напасти на Скорча гору са циљем да пробије фронт и предвоји црногорске снаге.¹⁵

У 9 сати јаке аустроугарске снаге предузеле су напад у правцу Тимор — Бојање Брдо (к. 1048) — Омутић, (Кота, 1074). Ове положаје обасипао је јаком артиљеријском ватром са Лисца и Градине. Овај сектор бранили су дјелови Бјелопавлићке бригаде.¹⁶ Такође снажан напад извршила је група Хинек на јединице Бјелопавлићке бригаде које су браниле сектор Вардар (к. 792) и Праховску плочу. (к. 782). Према извјештају командата дивизије, аустријске снаге успјеле су да заузму Вардар и Праховску плочу и са већим снагама се упутиле према с. Кличевцу. Тиме је настала опасност да ће непријатељ заузети Кличевац, пошто на тој страни није било црногорских снага које би му могле спријечити даље продирање.¹⁷ Командант Одрета одмах је обавијестио Врховну команду да је нападач заузео Вардар и Праховску плочу.¹⁸ Примајући овај извјештај, Врховна команда је хитно наредила команданту Одрета да обрати нарочиту пажњу на правац Плоче — с. Кличевац и пошаље потребна појачања.¹⁹ Убрзо су јединице Бјелопавлићке бригаде напустиле и Тимор.²⁰ Јединице групе Хинек покушале су да заобиђу Кличевац с источне стране. Двије чете из Мартинићко-брајовићког батаљона (Бјелопавлићка бригада) послате су на Дервиш и Кличевац.²¹

¹² Исто, командант Рудинско-препачког батаљона — команданту Одрета, бр. 1068, 27. XII 1915 (9. I 1916).

¹³ Исто, командант сектора — команданту 2. дивизије, бр. 866, 26. XII 1915 (8. I 1916).

¹⁴ Исто, командант сектора — команданту 2. дивизије, сл., 26. XII 1915 (8. I 1916).

¹⁵ Исто, командант 2. дивизије — команданту Одрета, О бр. 6.926, 26. XII 1915 (8. I 1916) у 10,15.

¹⁶ Исто, командант Одрета Врховној команди, О бр. 11.535, 26. XII 1915 (8. I 1916) у 10 сати.

¹⁷ Исто, Павићевић — команданту Одрета, бр. 6922, 26. XII 1915 (8. I 1916).

¹⁸ Исто, командант Одрета — Врховној команди, О бр. 11.533, 26. XII 1915 (8. I 1916).

¹⁹ Исто, Пешић — команданту Одрета, О бр. 8.025, 26. XII 1915 (8. I 1916) у 11,55.

²⁰ Исто, Павићевић — команданту Одрета, бр. 6927, 26. XII 1915 (8. I 1916).

²¹ Исто, Павићевић — команданту Одрета, бр. 6929, 26. XII 1915 (8. I 1916) у 13,40.

Група Леринц продужила је снажан напад и у поподневним часовима. Њени дјелови били су пришли на сасвим мало одстојање групама Клобучког сектора. Због повлачења Рудинско-трепачког батаљона морале су трупе Клобучког сектора да шире свој фронт. Аустроугарске трупе биле су заобилле десно крило и тукле су трупе Клобучког сектора бочном ватром. Вођена је жестока борба.²² Извјештавајући команданта Одредa о стању код трупа Клобучког сектора, капетан Павићевић је предложио да се упуте појачања из Спушке бригаде. Према његовом мишљењу, из Бјелопавлићке бригаде није било могуће упутити појачања, пошто је њен фронт био велики, а снага за његову одбрану веома мала.²³ Увиђајући да непријатељ тежи да овлада Скорча-гором командант Одредa наредио је команданту Команско-загарачког батаљона да „предузме све могуће мјере да одржи положаје“.²⁴ Команданту 3. дивизије наређено је да обрати пажњу на своје лијево крило и да „у колико је могуће пошаље појачања на Скорча-гору“.²⁵ Због јаког притиска нападача морале су бити упућиване и јединице из резерве. У резерви се налазила само Спушка бригада, јачине 2 батаљона. Код јединица Клобучког сектора и код Команско-загарачког батаљона у поподневним часовима наступила је озбиљна криза, јер је муниција била већ на измаку. Према се знало да аустроугарска војска припрема напад, команданти се нијесу били постарали да трупе снабдију довољном количином муниције. Најближи магацин муниције налазио се на Божуровом брду, око 20 километара од фронта. Ни штаб дивизије ни штаб Одредa нијесу располагали комором за пренос муниције. Командант Одредa је наредио команданту сектора да одмах упути своју комору по муницију на Божурово брдо а за прву помоћ да узме од Спушке бригаде 15 кашета муниције. Он је тражио извјештај зашто није на вријеме прибављена муниција.²⁶ Око 18 сати 2. дивизије пружиле су снажан отпор и одбиле све

²² Исто, Павићевић — команданту Одредa, бр. 6.934, 26. XII 1915 (8. I 1916) у 15,40.

²³ Исто.

²⁴ Исто, командант Одредa — команданту Команско-загарачког батаљона, О бр. 11.542, 26. XII 1915 (8. I 1916).

²⁵ Исто, командант Одредa — команданту 3. дивизије, 26. XII 1915 (8. I 1916).

²⁶ У првим поподневним часовима командант Клобучког сектора хитно тражи муницију. У 16,40 командант Одредa упућује му наређење које гласи: „Постарајте се како знате прибавити нужну количину муниције за одржати положаје које посидјате, а ту, те сада имате штедите, јер вам је сигурно познато да овдје немае никакве резервне муниције, него да се она налази под Божурово Брдо, одакле сваки командант према потреби прима“ (О бр. 11656.) Командант Клобучког сектора непрестано је тражио муницију. У 17 часова капетан Павићевић јавља да командант Клобучког сектора извјештава: „Војници немају ни једног фишека па молим пошаљите барем коју кашету муниције по четама Команско-загарачког батаљона на положај Скорча Гора као и Требињском полубатаљону који је на десно крило. За муниције је послато на Божурово брдо али она неће на вријеме стићи. Ако пошаљете муницију одржаће се ови положаји, иначе немогуће.“ (Павићевић — команданту Одредa бр. 6.934).

нападе непријатеља. Дивизија је успјела да сачува нетакнуте своје главне положаје, а напуштени су само неки положаји предстража. Али је нападач ипак био подишао главним положајима, а на неким мјестима заостао је на блиском одстојању. Командант Клобучког сектора очекивао је да ће аустроугарске трупе у току ноћи или ујутро 9. јануара наставити с нападом. Он је тражио да буде појачан једним батаљоном који би до зоре стигао иза положаја Скорча гора, „јер је садањи борбени ланац јако проређен услед великих губитака“. У извјештају командант сектора, између осталог каже да су се „наше трупе држале одлично“ и да су „са неописаном храброшћу одбиле силне и непресталне налете непријатеља које је изводио цијелог дана“.²⁷ Трупе Клобучког сектора имале су овог дана 25 погинулих и око 80 рањених, међу којима и 5 официра. Јединице Спашке бригаде које су овог дана учествовале у борби имале су 2 погинула и 16 рањених.²⁸ Губици Бјелопавлићке бригаде нијесу познати, јер командант није доставио извјештај. У току дана командант Одрета стално се налазио на Великом Илином брду, а шеф штаба 2. дивизије у почетку на Граховцу а пошто се одвијала јака борба на страни Грахова и Тимора — око подне прешао је на Орју, да би се увече поново вратио на Граховац.

На фронту 3. дивизије, на њеном крајњем лијевој крилу, као што смо видјели, Рудинско-трепачки батаљон морао је своје лијево крило повући на други одбрабени положај. Његово десно крило одржало је своје положаје и упорно одбијало непријатељске нападе на Капићу и Планику. Батаљон је држао широк фронт, па је његов командант тражио да му се хитно упуту појачање.²⁹ На фронту Вучедолске и Никшићке бригаде група Билећа предузела је снажан напад на одсјек Вардар (к. 1129) — Ковчег (к. 1216). Аустроугарске снаге успјеле су да заузму Ковчег, који су браниле јединице Вучедолске бригаде. На Ковчегу су концентрисане снаге нападача у јачини једног батаљона са 8 митраљеза и 4 топа. Дјелови Никшићке бригаде око 11 сати напустили су положај Ђорову главицу, а један сат касније и Ерцегову градину. Снага непријатеља на фронту Никшићке бригаде цијењена је на два батаљона у првој борбеној линији и два у резерви. Напад су помагала два пољска топа са Кобиље главе и два са Пржица, а два брдска са Степена (к. 1228). Јединице Вучедолске и Никшићке бригаде око 12 сати држале су положаје: Капор (к. 1183) — Велики Братагош (к. 1366) Кокот (к. 1149) — Обијест и висове Троглава. Један аустроугарски батаљон са једном батеријом продужио је напад правцем Мали Вардар — Вучи до. Артиљерија са положаја на Влахињи снажно је тукла црногорске предње линије: Кокот, Братагош, Зазубек, Капор и

²⁷ Павићевић — команданту Одрета, бр. 6924, 26. XII 1915 (8. I 1916) у 20 часова.

²⁸ Исто.

²⁹ Исто, командант Рудинско-трепачког батаљона — команданту Одрета, бр. 1068, 27. XII 1915 (9. I 1916).

Пилатовце.³⁰ У поподневним часовима јединице Никшићке бригаде противнападом су вратиле Ђорову главицу и Ерцегову градину. Борба је била веома жестока и трајала је до 17 часова.³¹ Дјејство аустроугарске артиљерије испољило се у огромној надмоћности. Само на један црногорски брзометни вод на Братагошу испалено је 800 метака. Због снажног напада на одсек Вардар — Ковчег командант 3. дивизије није био у могућности да изврши наређење команданта Одредa о упућивању појачања Рудинско-трепачком батаљону.³²

На Пивском сектору група „Автовац“ извршила је напад на положаје које су држали батаљони: Мјешовити, Гатачки, Голијски и Жупопивски. Мјешовити батаљон јачине 180 људи био је принуђен послје подуже борбе да се повуче са положаја Степен-врх и да заузме нове положаје на Врху између Степен-врха и Коцеља. Снага нападача је цијењена на 250 људи, потпомогнутих са 2 пољска топа са Гата и два брдска са Степена. Једна чета Гатачког батаљона, која је држала положај Градац, нападнута од једног батаљона пјешадије помогнутог са 2 митраљеза, 2 топа са Гата и две са Брљева, била је приморана да напусти положај. Остале чете задржале су своје положаје. Голијски батаљон такође је био приморан да послје подуже борбе напусти положаје Добрељицу и Букову градину. Снага нападача цијењена је на један батаљон, 4 митраљеза и 2 брдска топа. Батаљон је заузео нове положаје на Мандјеловој коси и Вукадиновој катуни. На фронту Жупопивског батаљона главни напад је извршен на Јаворов врх, гдје је непријатељ нападао цео дан. Батаљон је одбио све нападе. Према извјештају команданта дивизије, губици Пивске трупе износили су свега 5 погинулих, међу којима је био и један капетан, и 16 рањених. Губици осталих јединица 3. дивизије нијесу познати, али се сматра да нијесу били велики, изузев код Рудинско-трепачког батаљона. Командант пивског сектора наредио је батаљонима (Мјешовитом, Гатачком и Голијском) да противнападом поврате своје раније положаје. Такође је наређено батаљону Жупе Пивске да дјејствује у бок противнику. Голијски батаљон успио је око 16 часова да противнападом поново заузме Добрељицу и Букову градину, а мјешовити и гатачки ријешили су да противнапад изврше у току ноћи или ујутро 9. јануара.³³

У 19 часова командант Одредa послао је Врховној команди извјештај О бр. 11561 који гласи:

„Око 6 сати послје подне борба је почела малаксавати; сем што се на извјесним предњим дјеловима продужава пушчано препуцавање.

³⁰ Исто, бригадир Бећир — команданту Одредa, бр. 14827, 26. XII 1915 (8. I 1916) у 1 сат.

³¹ Исто, командант Одредa — Врховној команди, О бр. 11580, 26. XII 1915 (8. I 1916) у 16 часова.

³² Исто, Бећир — команданту Одредa, бр. 14.923, 26. XII 1915 (8. I 1916).

³³ Исто.

Непријатељ је у више праваца подишао нашим положајима гдје се борба водила цијелог дана те су изгледи да ће преко ноћи или сјутра 27. покушати пробој на нашим главним положајима. Још немам извјештаја са крајњег десног крила — према Равном и Вучеву.

У досадашњој борби било је знатних губитака са наше стране, али још нема извјештаја о губицима, јер се борба још није стискала, а чим их примити извјестити ћу Вас³⁴.

У току ноћи 8/9. јануара на фронту од Грахова до Вучјег дола непријатељска одјељења на више мјеста вршила су напад. У нападу су употребљаване и ручне гранате, од којих су Црногорци имали прилично губитака. Црногорска предстражна одјељења такође су употребљавала ручне гранате у одбијању напада.³⁵ У зору 9. јануара Гатачки батаљон противнападом поново је заузео Градац.³⁶ Није познато да ли је и Мјешовити батаљон извршио противнапад.

На извјештај команданта одреда О бр. 11561 о резултату борби 8. јануара и о намјери аустроугарских трупа да се пробију у правцу Грахова, Врховна команда издала је команданту Одред ујутро 9. јануара наређење О бр. 8220:

„На положајима које сада држе ваше трупе треба непријатељу дати ојачан и најупорнији отпор. Ту треба пружити главну борбу. Ако непријатељ буде напао са много надмоћнијом снагом и не будете могли одржати се на садањим положајима, већ будете морали одступити, одступање треба извршити по овој директиви: 1. трупе са отсека Биоче — Леденица на Горанско; 2. трупе са отсека Леденица — Степен Врх — Вардар, преко Црног Кука, на линију Орлина — Бован; 3. трупе са отсека Вардар — Јабуковац, преко Велимља, на линију Борова Кора — Кита; 4. са отсека Јабуковац — Кличевац на линији Кита — Трубјела — Ненада. Одступање са садашњих положаја треба извршити под борбом, задржавајући се са положаја на положај постепено бранити сваку стопу земље. Овде су изложени посљедњи положаји где требају у крајњем случају отступити, а до тих положаја има много јаких положаја који су команданту добро познати које треба бранити највећим пожртвовањем и енергијом, тако да непријатељ у свом наступању буде што више задржаван и три што веће губитке. Тако положаји Црквице — Братогошт — Трсац — Објај — Стражиште — Ветерник — Кешљева Градина — Питомо Брдо — Средњак — Дервиш — Трошкорица представљају једну врло јаку и готово неосвојиву линију. Између ове линије и линије Просјека — Орлина — Бован — Кита — Трубјела — Пусти Лисац има тако исто врло јаких положаја на којима Ваше јуначке трупе могу дати силан отпор, тако да не-

³⁴ Исто, командант Одред — Врховној команди (касније је командант Одред добио опширније извјештаје од команданата дивизија).

³⁵ Исто, командант Одред — Врховној команди, О бр. 11525, 27. XII 1915 (9. I 1916) у 10 сати.

³⁶ Исто, Већир — команданту Одред, бр. 14938, 27. XII 1915 (9. I 1916).

пријатељ буде сигурно задржан и његова намера освајања Никшића потпуно осујећена. Искуство тога команданта и храброст ваших трупа довољно је јемство за ово.³⁷

Девог јануара око 7 сати групе „Требиње“ и „Билећа“ продужиле су напад. Нарочито је група „Требиње“ снажно напала трупе Клобучког сектора. Већ у 9 сати командант Клобучког сектора тражи да се хитно упуте појачања за одбрану Скорча-горе. Командант сектора је предложио да се три чете Спашке бригаде које су се налазиле између Козмача и пирамиде 36 појачају положаје од пирамиде удесно, а чете праховског батаљона да се рокирају на деоно крило до исте пирамиде. У противном, ако се усвоји овај предлог да се упуте 3 чете спашке бригаде из резерве. „Ако се ово одмах не учини положај Скорча Гора стоји у опасности“.³⁸ Командант Одредa наредио је команданту Спашке бригаде да дође у везу са командантом клобучког сектора и упутити двије чете у појачање „дје то буде захтијевала борбена ситуација“.³⁹ Група Јеринц снажно је напала на Козмач и Вучју. Праховски батаљон је био принуђен да напусти фортиту на Козмачу. Једна његова чета је пошла са рањеницима на Вилусе, одакле је поново враћена на положај.⁴⁰ У помоћ Праховског батаљону упућене су 3 чете Спашке бригаде, са наређењем да се положај на Козмачу одржи.⁴¹ Око Козмача и Вучја водила се у току дана јака борба. Због веома живаваг отпора трупа Клобучког сектора прупи Јеринц тога дана није успјело да овлада овим положајима. Изгубљени положај поново је повраћен. Сњижна мећава онемогућавала је аустроугарским снагама да користе артиљерију.⁴² Група Хинек успјела је да заузме к. 990 јужно од Омудића и Бабље горе. Висове око Омудића и Бабље горе држала је чврсто Бјелопавлићка бригада. Група Хинек до ноћи није успјела да се преко Гвозда повеже са прупом Цубер. Група Фолгесани полако је надирала према с. Заслапу,⁴³ гдје је водила јаку борбу са Црногорцима.⁴⁴ Код групе Шуте ситуација је остала непромијењена. Према аустроугарском извјештају, црногорска артиљерија на положајима источно од Козмача овог дана се углавном није јављала, док је према прупи Хинек дјејствовала без успјешно.⁴⁵ Губици код 2. дивизије нијесу познати. У болници

³⁷ Операције црногорске војске, 461, 462.

³⁸ АИИТ, ф. 433, Павићевић — команданту Одредa, бр. 6448, 27. XII 1915 (9. I 1916).

³⁹ Командант Одредa — команданту 2. дивизије, 27. XII 1915 (9. I 1916) у 9,55.

⁴⁰ Исто, командант Спашке бригаде — команданту Одредa, бр. 11613, 27. XII 1915 (9. I 1916) у 16,30.

⁴¹ Исто, командант Одредa — команданту Спашке бригаде, О бр. 11613, 27. XII 1915 (9. I 1916) у 20 часова.

⁴² KAW Festung, Требиње, бр. 13, 9. I 1916.

⁴³ Исто.

⁴⁴ K u k 3 Armee, оперативски дневник за 9. I 1916.

⁴⁵ Исто, Festung, Требиње, бр. 13, Оп № 71.

на Вилусима крајем дана (9. јануара) налазио се 21 рањеник из трупа Клубучког сектора. Сви су они рањени у току тога дана.⁴⁶

Артиљерија мобилне групе „Билећа“ гађала је положаје 3. дивизије Јабуковац, Капор и Братагош. Нарочито је тукла црногорске пољске топове на Братагош и брдске на Капавици. Група је предузела напад на сектору од Орловог брда до Херцегове градине. Њена 2 батаљона под заштитом артиљерије са Кобиље главе и Пржаца нападала су у правцу Вучјег Дола. Борба је трајала од 9 до 14 часова. Сви напади су одбијени. Црногорска брдска артиљерија дјествовала је са простора Капавице и Вардара, а пољска са Братагоша. На гатачком сектору дошло је само до артиљеријске борбе.⁴⁷ Напад групе „Билећа“ био је демонстративног карактера, са циљем да испред себе веже снаге 3. дивизије. Ноћ 9/10. јануара прошла је углавном мирно.

Десетог јануара у 7,30 часова артиљерија групе „Требиње“ отворила је ватру на положаје 2. дивизије Скорча гора — Козмач. Њена мања одјељења подишле су црногорским положајима.⁴⁸ Убрзо су затим јаке снаге луковника Леринца предузеле наступање уз Горње Клубуке преко Дакова дола на Козмач. Артиљерија је највећом жестином тукла Козмач, на коме су се налазиле слабе црногорске снаге, и с. Долове.⁴⁹ Такође јаке нападачке снаге надирале су на Скорча-гору. Група Хинек напада у правцу Омудића. Већ у 11 сати јаке колоне групе Леринц биле су подишле црногорским положајима на Козмачу.⁵⁰ Код Праховског батаљона, који је бранио Козмач, настало је колебање. Око 11 сати на Козмачу је остало мало војника из овог батаљона.⁵¹ Капетан Павићевић тражио је да се на Козмач хитно упуте најмање двије чете. Трупe генерала Брауна око 12 сати снажно су нападале на цио фронт 2. дивизије, тако да она није могла одбранити своје положаје. У 11 сати нападач је заузео Капоров прадац, главни положај Скорча горе, а један сат касније и Козмач и Вучје.⁵² Командант сектора наредио је Праховском батаљону да се повуче на друге одбрамбене положаје, на Илино брдо и Миротинске греде. Трупe са десног крила одступиле су пут Вилуса, гдје им је наређено да се задрже. Праховски батаљон, међутим, био је ра-

⁴⁶ АИИТ, ф. 433, Извјештај болнице у Вилусима, 27. XII 1915 (8. I 1916).

⁴⁷ Исто, командант 3. дивизије — команданту Одредa, бр. 14947, 27. XII 1915 (9. I 1916). — У извјештају командант наводи да је из сектору његове дивизије дјествовало 19 непријатељских топова разних система и калибра.

⁴⁸ Исто, командант Одредa — Врховној команди, О бр. 11621, 28. XII 1915 (10. I 1916) у 10,40.

⁴⁹ Исто, Павићевић — команданту Одредa, бр. 6960, 28. XII 1915 (10. I 1916) у 11,20.

⁵⁰ Исто, командант Одредa — Врховној команди, О бр. 11623, 28. XII 1915 (10. I 1916) у 11,26.

⁵¹ Исто, Павићевић — команданту Одредa, бр. 6961, 28. XII 1915 (10. I 1916).

⁵² Исто, командант сектора — команданту Одредa, бр. службено, 28. XII 1915 (10. I 1916) у 15,20.

стројен те се више није могло рачунати на његово прикупљање.⁵³ Козмач и Вучије заузети су на јуриш.⁵⁴ По освајању поменутих положаја, аустроугарске снаге надирале су у гравцу Великог Илиног брда и Граховца. Требињском полубаталјону је наређено да се повуче на Питомо брдо, а Команско-загарачком на Кошељеву прадину. Десно од овог баталјона налазио се Рудинско-трепачки баталјон из 3. дивизије.⁵⁵ По добијању извјештаја команданта Одред О. бр. 1630 о стању на фронту, Врховна команда је наредила: ако непријатељ заузме Илино брдо, Одред треба да се повуче на положаје Виљушева осова — Питомо брдо — Виљушково.⁵⁶ Велико Илино брдо бранила је Спущка бригада. Њеном команданту је наређено да на Илином брду — уколико не може да га одбрани — остави јаку заштитницу и повуче се на Савино брдо, од пута који води од Вилуса за Спилу па до колског пута који води од Осјеченице за Никшић, с тим да остави јака одјељења на Шкуљевицу (к. 1168) и Бабљаку. Спущка бригада имала је да се постара за одржавање везе са Бјелопавлићком бригадом на страни Осјеченица — Бабљак преко одјељења које ће бити на Питомо брду, сјеверноисточно од Вилуса.⁵⁷ Око 17 часова знатне аустроугарске снаге заузеле су Велико Илино брдо. Штаб Херцеговачког одреда прешао је из Вилуса на Спилу.⁵⁸ Патроле које је командант сектора слао у току ноћи јављале су да су аустроугарске трупе заузеле оба врха Илиног брда и да се утрвђују. Даље нијесу примијетиле њихове покрете. Испред Вилуса патроле нијесу нашле црногорске страже.⁵⁹ Под крај дана на сектору Бјелопавлићке бригаде аустроугарске трупе заузеле су Кличевац, Зогаљ и Заслап.⁶⁰ Овог дана рупа пуковника Цубера, послје 70 часовне борбе, заузела је Бјелош и околне висове.⁶¹ Једна аустроугарска колона такође је вршила снажан напад на Рудинско-трепачки баталјон и Доњобањанску чету из Бањанског баталјона 3. дивизије. Снага нападачева цијењена је на 3 баталјона, 10 митраљеза и 3 брдске батерије. Напад је одбијен. Међутим, пошто је дошло до повлачења 2. дивизије, Рудинско-трепачком баталјону наређено је да слиједи њен покрет. Баталјону су одређени нови положаји — десним крилом на

⁵³ Исто.

⁵⁴ Саркотић, 10, јануар.

⁵⁵ АИТ, ф. 433, командант Одред — команданту Команско-загарачког баталјона, О бр. 11631, 28. XII 1915 (10. I 1916) у 14,40.

⁵⁶ Исто, Врховна команда — команданту Одред, О бр. 8301, 28. XII 1915 (10. I 1916) у 15,30.

⁵⁷ Исто, командант Одред — команданту Спущке бригаде, 28. XII 1915 (10. I 1916) у 15,10.

⁵⁸ Исто, командант Одред — Врховној команди, 28. XII 1915 (10. I 1916) у 17,40.

⁵⁹ Исто, Ђуричковић — команданту Одред, бр. 913, 28. XII 1915 (10. I 1916) у 22,45.

⁶⁰ Исто, командант Одред — Врховној команди, О бр. 11643, 28. XII 1915 (10. I 1916) у 22,40.

⁶¹ Саркотић.

Стржиште, а лијевим на Велики и Мали Вјетреник до Кешелеве градине, гдје је батаљон имао ступити у везу са јединицама 2. дивизије. Доњобањанска чета повукла се на Стржиште, а Опутно-рудински батаљон на Вучеву главу. У случају јаког непријатељског надирања батаљон је имао да се ослони на Кокотић и Јабучовац. На осталом сектору Вучедолске и Никшићке бригаде није било промјена. Артиљерија са Влахиње и са положаја испред Вучјег Дола гађала је црногорске положаје на Катору и Братогошћу, као и црногорске топове у Међуторју. На Пивском сектору дан је прошао у миру.⁶²

Премда групе „Билећа“ и „Автовац“ нијесу вршиле снажне нападе на фронт 3. дивизије, њихово груписање према Братогошћу и Троглаву онемогућивало је команданту 3. дивизије да маневрише својим снагама. Због тога он, нав тражење команданта Одрета, није могао да упути помоћ Рудинско-трепачком батаљону, па је предложио да то учини командант Одрета из своје резерве.⁶³

Ноћ 10/11. јануара прошла је мирно. Међутим, неке јединице 2. дивизије почело је било да захвата расуло. Граховски батаљон се није повукао на одређене положаје. На Вилусима су остали само официри. Војници су се били разишли. Неки су били пошли са рањеницима, а неки под изговором да спасавају своју породицу, а било је и оних који су одлучили да остану код својих кућа и сачекају аустроугарску војску. Исти је случај био и са Требињским полубатаљоном добровољаца. Породице ових добровољаца прешле су биле у Црну Гору и смјестиле се у пограничним селима граховске општине. Плашећи се репресалија над својим породицама, добровољци су били пошли са намјером да им помогну. У току ноћи на Вилусима се налазио само командант полубатаљона. Становници граховске општине били су одредили једну делегацију у којој је било војника, која је имала да 11. јануара ујутро пође на Велико Илино брдо и изјави покорност аустроугарском команданту и да од њега замоли заштиту становништва.⁶⁴ Међутим, командант Одрета издао је наредбу којом је најстроже забранио одлазак те делегације док се црногорска војска буде налазила на Вилусима.⁶⁵ Услед критичне ситуације код Которског и Ловћенског одреда, Врховна команда је наредила команданту Херцеговачког одреда „да што више трупа, митраљеза и артиљерије упути за Цетине“. На овај захтјев командант херцеговачког одреда изнио је тешку си-

⁶² Командант дивизије — команданту Одрета, бр. 15002, 28. XII 1915 (10. I 1916) у 16 часова; KAW Festung, Bilek (Билећа), бр. 14, 10. I 1916.

⁶³ АЛИТ, ф. 433, Бењир — команданту Одрета, бр. 14968, 28. XII 1915 (10. I 1916).

⁶⁴ Исто, Ђуричковић — команданту Одрета, бр. 914, 29. XII 1915 (11. I 1916).

⁶⁵ Исто, командант Одрета — команданту 2. дивизије, О бр. 11651, 29. XII 1915 (11. I 1916). — У наредби се, између осталог, каже да би сваки онај који би пошао потпао под кривичну одговорност. „Војник који би пошао сматрао би се издајником.“

туаџију на свом фронту (10. јануара), али је и поред тога био спреман да удовољи захтјеву Врховне команде и питао је колико ће трупа улутити на Ловћен. Због тешке ситуације код Херцеговачког одреда, Врховна команда одустала је од захтјева да Одред упутити појачања на Ловћен.^{65а}

Око 8 часова 11. јануара аустроугарске патроле-извиднице од Скорча-горе и Илиног брда почеле су да улазе у Вилусе. За њима су се кретале јаке снаге. Командант Клобучког сектора налазио се на Вилусима, настојећи да прикупи батаљоне Граховски и Требињски и да организује одбрану Вилуса. Међутим, његова намјера није могла бити остварена. Батаљони Граховски и Требињски нијесу се прикупили, а оно војника што се налазило на Вилусима почело се било разилазити. У 10 сати, код командантга сектора на Вилусима налазило се из оба батаљона свега 27 војника и 3 митраљеска одјељења. Команско-загарачки батаљон још је држао положаје Рутешева градина — Кешељева градина.⁶⁶ Артиљерија 2. дивизије била је неутралисана. Неки топови нијесу могли бити извучени.⁶⁷ Овога дана група из Требиња до подне је заузела Омутић, висораван Жабљака и Веље Брдо јужно од Броћаница. Затим је узела Вилусе, а до мрака освојила је и висове источно од ових, те су јединице групе из Требиња достигле линију Гвозд — Омутић — Питомо брдо — Вилушева осова.⁶⁸ Сходно наређењу Врховне команде О бр. 8220, командант Одреда је одлучио да 2. дивизију повуче на главне положаје за одбрану Трубјеле. О овој одлуци обавјештена је и Врховна команда.⁶⁹ Трећој дивизији наређено је да се управља према ситуацији на свом лијевом крилу и да према наредби Врховне команде О бр. 8220 почне повлачење.⁷⁰ На фронту 3. дивизије 11. јануара мобилна група из Билеће вршила је демонстративан напад према Троглаву и Добрељаци. Артиљерија је тукла црногорске положаје Капор, Кокот и Галоњића продо, али без успјеха.⁷¹

⁶⁵ *Операције црногорске војске*, 463.

⁶⁶ АИИТ, ф. 433, Буричковић — команданту 2. дивизије, бр. 919, 29. XII 1915 (11. I 1916) у 10,25.

⁶⁷ Питање извлачења артиљерије, нарочито топова тешких калибра, било је веома озбиљно. Командант Одреда обавјештава командантга Клобучког сектора да се у Опилу налази једна рука 15 cm хаубица, један 15 cm „мортира“ и један пољски топ и наређује му да „ни у ком случају не смије дозволити“ да ови топови „падне непријатељу у руке“ (О бр. 11611). Команданту Бјелопавлишке бригаде наређено је да дадне потребан број војника за извлачење хаубице. Међутим, војници се нијесу одазвали и, како каже Павићевић, 2 хаубице и „мортира“ остали су на путу. „Све је могуће предузето али без успјеха“, извјештава Павићевић. — Бр. 6983, 29. XII 1915 (11. I 1916) у 17,30.

⁶⁸ Саркотић, 11. јануар.

⁶⁹ АИИТ, ф. 433, командант Одреда — Врховној команди, О бр. 11667, 29. XII 1915 (11. I 1916) у 17,15.

⁷⁰ Исто, командант Одреда — команданту 3. дивизије, О бр. 11668 29. XII 1915 (11. I 1916).

⁷¹ Исто, Већир — команданту Одреда, бр. 15022, 29. XI 1915 (11. I 1916) у 17,30.

Чим је добио директиву, бригадир Бећир у 20 часова отпочео је повлачење дивизије на нове положаје.⁷²

У току повлачења, у трупама 2. дивизије наступило је дјелимично расуло. Због тога се командант Одрета одлучио да напусти одбрану Трубјеле. Командант Одрета је очекивао да ће аустроугарске трупе са правца Прахова наставити са брзим надирањем. Али, до тога није дошло. Због исцрпљености у борбама, хладноће и заморености, трупе генерала Брауна 12. и 13. јануара нијесу продужиле покрет, него су се задржале углавном на линији од 11. јануара увече. Јединице 2. дивизије биле су прекинуле додир са непријатељем и нијесу знале где се он налази, што је био велики пропуст. Извјештавајући Врховну команду о ситуацији на фронту, командант Одрета између осталог каже: „Услед изнурености и губитака које је војска имала у четвородневној борби изгледа ми слаби изглед на могућност давања једне битке на положајима око Трубјеле“.⁷³ Не чекајући одговор Врховне команде, командант Одрета доноси Одлуку да повуче своје трупе на положај испред Никшића. Ту је своју одлуку правдао расулом у 2. дивизији и удаљеношћу 3. дивизије, која, према његовом мишљењу, није била у могућности да на положаје око Трубјеле стигне прије аустроугарских трупа.⁷⁴

Ујутро 12. јануара командант Одрета хитно је упутио Бјелопавлићку бригаду у Риђанске Рупе, куда је већ била упућена и артиљерија.⁷⁵ Командант 3. дивизије обавијестио је да се неће давати отпор на положајима око Трубјеле, него да се Одред концентрише у Риђанским Рупама, за одбрану Никшића. Према томе, 3. дивизија имала је најхитније да се повуче на положаје око Никшића.⁷⁶ Командант Одрета забрињавао је правац који води од Прахова према Трубјели, па је команданту 2. дивизије наредио да остави јаке заштитнице на линији Трубјела — Кита, са задатком да успоре надирање непријатељу и омогуће повлачење 3. дивизије.⁷⁷ Врховна команда сагласила се са одлуком команданта Одрета. Она му је наредила да Одред прикупи на „најподесније положаје за давање главне битке“ да на свим правцима остави јаке заштитнице и да путеве квари да би тиме што више задржао непријатеља у наступању⁷⁸

⁷² Исто, Бећир — команданту Одрета бр. 15037, 29. XII 1915 (11. I 1916 у 22.

⁷³ Командант Одрета — Врховној команди, О бр. 11667, 29. XII 1915 (11. I 1916) у 15 часова.

⁷⁴ Исто, командант Одрета — Врховној команди, О бр. 11667, 30. XII 1915 (12. I 1916) у 6,35.

⁷⁵ Исто, командант Одрета — команданту 2. дивизије О бр. 11678, 30. XII 1915 (12. I 1916) у 6,40.

⁷⁶ Командант Одрета команданту 3. дивизије, О бр. 11679, 30. XII 1915 (12. I 1916) у 6,45.

⁷⁷ Командант Одрета команданту 2. дивизије, О бр. 11580, 30. XII 1915 (12. I 1916) у 7,15.

⁷⁸ Врховна команда — команданту Одрета, О бр. 8363, 30. XII 1915 (12. I 1916).

Међутим, одустало се и од одбране Никшића. У 13,30 часова командант Одреда добио је наредбу Врховне команде О бр. 9.000 у којој се саопштава да су аустроугарске трупе заузеле Буковицу на Ловћенском фронту, те се Херцеговачки одред имао хитно повући на положаје код Даниловграда, „гдје ће се, цијела наша војска концентрисати за главну битку“. Повлачење је имало да се изврши под заштитом јаким одјељења. Командант Одреда имао је да обрати још пажњу на правац Цево — Даниловград. Врховна команда је захтијевала да командант Одреда одмах потврди пријем наређења, што је он и учинио.⁷⁹ У вези с наређењем Врховне команде, командант Одреда истог дана је наредио команданту Друге (штаб у Риђане) и команданту Треће (штаб у Братапошту) дивизије да под заштитом јаким одјељења предузму повлачење у правцу Даниловграда, гдје ће се примити битка.⁸⁰ Врховна команда се стално интересовала о томе како се одвија повлачење Одреда. Она наређује команданту Одреда да „у сваком случају на Богетићима треба заштитница да даје што јачи отпор.“⁸¹ У 6 сати 13. јануара командант Одреда, који се још налазио у Никшићу, добио је наредбу Врховне команде О бр. 9027, која гласи:

„Н. В. краљ Господар наредио је да се Ваш Одред концентрише између Служа и Данилограда а на свим правцима да остави само слабе заштитнице за одржавање додира са непријатељем и задржавање истог у наступање; Цела црногорска војска има се концентрисати за Главну битку ради одбране Отаџбине и побједи на непријатељем“.⁸²

Ову наредбу командант Одреда хитно је саопштио командантима дивизија. Истом наредбом одредио им је положаје које имају посјести. Друга дивизија имала је да заузме положаје с десне, а 3. дивизија с лијеве стране пута који води од Даниловграда за Подгорицу. Командант 2. дивизије имао је да осигура пут који води од Даниловграда ка Чеву, изашиљући у том правцу 3 до 4 чете. Трећа дивизија имала је да остави јаке заштитнице које ће плитити пролаз преко Богетића и задржавати непријатеља у његовом наступању.⁸³

Тринајестог јануара ујутро штаб Одреда и штабови дивизија налазили су се у Никшићу. Батальони Служке бригаде и Командско-запачарски налазили су се на маршу од Никшића за Даниловград. Око 11 сати у Никшић је почела стизати Бјелопавлићка бригада. До 11 сати трупе 3. дивизије још нијесу биле почеле стиза-

⁷⁹ Исто, Врховна команда — команданту Одреда, О бр. 9000, 30. XII 1915 (12. I 1916) у 13,30.

⁸⁰ *Операције црногорске војске*, 476 (Штаб 3. дивизије налазио се на Братапошту, а не на Горанску).

⁸¹ АИИТ, ф. 433, Пешић — команданту Одреда, О бр. 9129, 30. XII 1915 (12. I 1916) у 21,35.

⁸² Исто, Пешић — команданту Одреда, О бр. 9027, 31. XII 1915 (13. I 1916).

⁸³ Исто, командант Одреда — командантима 2. и 3. дивизије, О бр. 11692, 31. XII 1915 (13. I 1916) у 7,55.

ти у Никшић. Црногорска заштитничка одјељења примјећивала су наступање непријатељских предњих одјељења у разним правцима. Око 8 сати била је јака артиљеријска ватра на страни Троглава и Спиле. До подне командант Одрета није имао тачних података докле су стигле аустроугарске трупе.^{83а}

Врховну команду нарочито је забрињавао правац преко Чева ка Даниловграду. Начелник њенога штаба наређује команданту Спашке бригаде, који се већ 13. јануара прије подне налазио у Даниловграду, да једно извиђачко одјељење упути у правцу Чева да би оно извидјело докле је непријатељ стигао и гдје се налазе црногорске трупе на путу Чево — Даниловград.⁸⁴ Око 17 часова Врховна команда поново тражи извјештај докле су стигле аустроугарске трупе и које положаје држе према Никшићу. У извјештају се између осталог каже: „Ово је врло потребно због једног плана дјелства“.⁸⁵ Међутим, негдје крајем дана, док се штаб Одрета налазио на путу између Никшића и Данилограда, команданту 3. дивизије, који се још налазио у Никшићу, Врховна команда је издала усмено наређење да заустави повлачење дивизије и заузме положаје Трубјела — Кита никшићка — Велики Стог у правцу према Полији. За ово наређење командант Одрета заснао је од бригадира Бећира, који му је то саопштио у 20,30 часова. Пошто се Билећки добровољачки батаљон налазио на маршу од Никшића за Даниловград, бригадир Бећир је тражио да се он поново врати у састав дивизије.⁸⁶

^{83а} Командант одрета — Врховној команди, О бр. 11689, 31. XII 1915 (13. I 1916) у 11,50.

⁸⁴ Исто, Врховна команда — команданту Спашке бригаде, 31. XII 1915 (13. I 1916).

⁸⁵ Исто Врховна команда — команданту Одрета, О бр. 9043, 31. XII 1915 (13. I 1916). — Нешто касније начелник штаба Врховне команде послао је команданту Одрета акт О бр. 9049 који гласи: „У нашој војсци наступила је извјесна забуна те су неки војници напустили своје батаљоне, старјешине, краља господара и отаџбину, што је изазвало осуду свих добрих синова ове земље дичних и храбрих Црногораца. Објасните овим војницима, који су пошли својим домовима, као и оним који су остали храбро пред непријатељем да ће за 2 дана непријатељ бити тучен и торобљен ако само сви изађу пред непријатељем смјело и часно (као то Црногорац уме од Косова до данас. Нека данас хитно сваки потече у свој батаљон па је пobjеда и слава наша.“

Крушевац, 31. XII 1915 (13. I 1916)
Врховна команда 12. јануара прешла је из Цетиња у Подгорицу и смјестила се у краљеву вилу „Крушевац“ код Подгорице).

Начелник штаба,
пуковник, сердар
Пешић

⁸⁶ Исто, Бећир — команданту Одрета, 31. XII 1915 (13. I 1916) у 20,30. (У току овог дана командант Одрета је обавијештен да је командант црногорске Санџачке војске дивизијар Јанко Вукотић постављен за команданта Заштитничких одјељења, а бригадир Милутин Вучинић за команданта 2. дивизије.

Група Цубер избила је 12. јануара у рејон Грахова. После препрушисавања трупа, она је 15. јануара поново ступила под команду XIX корпуса.⁸⁷ Група из Требиња 12. и 13. јануара није вршила покрет. Група из Билеће 12. јануара поново је дошла у додир са Црногорцима.⁸⁸ Појачана је и активност патрола. Јаче патроле нападале су црногорска заштитничка одјељења на Братагошу и Капору.⁸⁹ Група из Автовца извршила је 11. јануара препад на Ерцегову градину и Објеш, а 12. јануара Црногорци су збачени са ових положаја. 13. јануара група је заузела С. Казанце и висове са обје стране, при чему је наишла на прилично јак отпор Црногораца.⁹⁰ Код мјеста Орлине (14 километара од Автовца) једно извиђачко одјељење такође је наишло на снажан отпор црногорских заштитница.⁹¹

Чим је од команданта 3. дивизије примио извјештај у вези с усменим наређењем врховне команде, командант Одред се одмах обратио Врховној команди са напоменом да је наређење пребало да пође истим путем којим је пошло и прво наређење, због којег је са подручним штабом прешао на Даниловград.⁹² На ову примједбу начелник штаба Врховне команде је одговорио да је наређење о повлачењу код Даниловграда издао тек кад је командант Одред јавио да не може извршити дату му директиву и да су му трупе растројене, а команданту 3. дивизије издао је наређење зато што се штаб Одред у том тренутку налазио на маршу од Никшића к Даниловграду“.⁹³

Врховна команда је 14. јануара наредила команданту Херцеговачког одреда да трупе 3. дивизије врати ка граници и да оне „по могућности заузму своје раније положаје или бар положаје које могу“.⁹⁴ У вези с наређењем начелника штаба Врховне команде, командант 3. дивизије је 14. јануара извјестио команданта Одред да је са трупама прешао у наступање „ка старим положајима са циљем да их пошто пото заузму“, да је Требјешки батаљон ноћу 13/14. јануара заузео Трубјелу; да је Вучедолској бригади наредио да заузме линију: Утес — Јеловица — Вардар; да трупе Пивског одсеја (командира Сочице) наступају ка старим положајима и да се трупе бригадира Вујисића (Санџачка бригада која је

⁸⁷ Саркопић.

⁸⁸ Исто.

⁸⁹ KAW, Festung, Bilek бр. 44, 12. I 1916. — Код аустријских трупа трупе „Билећа“ јавио се један црногорски предвојник и затражио заштитну станицу. Аустријска команда сазнала је овог дана (12. јануара) о повлачењу црногорске војске. Аустријске патроле јављале су да на Капору и Лиоцу нема црногорских војника.

⁹⁰ Саркопић.

⁹¹ KAW k u k 3 Armee.

⁹² АИИТ, ф. 433, командант Одред — Врховној команди, О бр. 11700, 31. XII 1915 (13. I 1916).

⁹³ Исто, Пешић — команданту Одред, О бр. 9067, 1/14. I 1916. у 7,30.

⁹⁴ *Операције црногорске војске*, 466.

13. јануара стигла из састава црногорске Санџачке војске) налазе у Никшићу.⁹⁵

Наредбом команданта Одрета од 14. јануара расформиране су трупе Клобучког сектора. Батаљон Граховски и полубатаљон Требињски са митраљеским одјељењем прикључени су Вучедолској бригади 3. дивизије, а батаљон Команско-загарачки и 2 митраљеска одјељења у састав 2. дивизије.⁹⁶ Наредбом од 13. I 1916. за команданта 2. дивизије именован је бригадир Милутин Вучићић. Дужност је примио 14. јануара.

У Даниловграду је 14. јануара 1916. дошло до инцидента. Од неких војника из Бјелопавлићке бригаде убијен је начелник штаба Одрета командир Ристо Лекић.⁹⁷ За новог начелника штаба командант Одрета је поставио командира Ђорђију Ђуричковића, команданта трупа Клобучког сектора. 15. јануара смијењен је са дужности командант Херцеговачког одреда дивизијар Ђуро Петровић, а на његово мјесто постављен је командант 3. дивизије бригадир Јован Бећир.⁹⁸ Друга дивизија изашла је из састава Херцеговачког одреда. У саставу Херцеговачког одреда налазиле су се трупе 3. дивизије, Клобучког сектора и Санџачке бригаде.

Четрнаестог јануара бригадир Бећир са својим трупама прелази у наступање ка старим положајима. Он је потчињеним трупама издао сљедећа наређења: батаљону Планине Пивске — да заузме положај на лијевој обали Таре и Вучево (командант овог батаљона јавио се 13. јануара са Пишча); батаљону Жупе Пивске — да заузме положаје у правцу Равна, а Гатачком батаљону који је 14. јануара заноћио на Пресејци — да 15. јануара продужи за Крстац, одје се налазили дјелови Голијског батаљона.

⁹⁵ Исто.

⁹⁶ АИИТ, ф: 433, командант Одрета команданту 2. дивизије, О бр. 11.715, 1/14. I 1916.

⁹⁷ Види: Др Никола Шкерковић, *Црна Гора за вријеме првог свјетског рата*, Титоград 1963, 120, 121, 132.

⁹⁸ Командант Херцеговачког одреда дивизијар Ђуро Петровић смијењен је са дужности зато што је дошло до брзог повлачења Одрета са прагматичног фронта, односно што је напустио положаје око Трубјеле. У „Ратнику“ за 1925. годину бивши начелник штаба црногорске Врховне команде Петар Пешић објавио је записник саслушања Петровића сачињен 2/15. I 1916. На питање под тач. бр. 6 које гласи „Молим вас, који је узрок те је код нашег одреда створен овакви неред и безство?“

Одговара: Колико сам могао онако чути, највише је допринело томе свему, што је војска разумела, да се напустио Ловћен без фришека, а три томе је војска борбу водила три дана, и то 26, 27, 28. и тола 29. Замео доста велики снег. Војска боса, гола, без икаквог стања, не сању 3 и по дана, да није имала тајина, него чак ни на Божић није имала, без то мало брашна, али кад је борба то не вреди ништа“.

Дивизијара Петровића саслушавали су начелник штаба Врховне команде пуковник Пешић и црногорски командир Томановић и Љумовић. Када је Пешић овај записник објавио, у животу су били и дивизијар Ђуро Петровић и командир Томановић и Љумовић. Колико нам је познато, објављени записник није нико демантовао, нити је на њега давао преговор.

Вучедолска бригада је имала да заузме положаје Вардар — Бракова градина — Јеловица — Копље и то ови батаљони: Бањански, Рудинско-трепачки и 2 чете Опутно-рудинског. Граховском батаљону наређено је да заузме положаје на лијевом крилу Требјешког батаљона у правцу Јабуге. Требињски батаљон, који је враћен из Даниловграда, окупљао се у Никшићу.

Никшићка бригада овако је распоређена: Требјешки батаљон заузео је положај на Трубјели, Никшићки батаљон враћен је са правца Даниловграда и зајео је у Никшићу (15. јануара у 7 сати овај батаљон је имао да продужи за Трубјелу и Киту), Билећки батаљон (који се налазио у Никшићу) одређен је за појачање положаја на Киту и Трубјели. Један вод Дебанжових брдских топова имао је 15. јануара да крене за Трубјелу, а митраљеска одјељења да се прикључе својим батаљонима. Санџачка бригада распоређена је у Риђанске рупе као резерва. Снага ове бригаде била је 700 бораца. У састав Херцеговачког одреда враћени су батаљони Жупски и Луковски (Никшићка бригада) који су се налазили у резерви Врховне команде. Батаљони су требали да стигну у Никшић 15. јануара, одакле су имали да пођу на Киту никшићку.⁹⁹

Дјелови прупе из Требиња прешли су 14. јануара у наступање, а 15. јануара група је непосредно потчињена команданту III аустроугарске армије.¹⁰⁰ Група је истурила само јача извиђачка одјељења. Једно од тих одјељења стигло је до близу Божуровог брда, гдје је дошло у додир са једном четом Граховског батаљона.¹⁰¹

У току 15. јануара 3. дивизија је прешла у напад и повратила је све своје старе положаје. Једино је непријатељ остао на праховским положајима, а дјелови 3. дивизије држали су положаје Божурово брдо.¹⁰²

Људство Херцеговачког одреда било је без хране. Командант Одред је наредио команданту Никшићке бригаде да нареди реквизицију у капетанији Рудинско-трепачкој за четвородневни оброк у месу, али је изразио бојазан да овај у томе неће успјети. Капетанијама никшићке области такође је наредио да реквизирају храну у месу за своје батаљоне и да се реквизира што већа количина меса од херцеговачких породица које су се са својом стоком налазиле у капетанији рудинско-трепачкој а нијесу имале сијена да је прехране.¹⁰³ Војници Никшићке и Вучедолске бригаде снабдијевали су се храном углавном од сво-

⁹⁹ АИИТ, ф. 112, (Архива команданта заштитничких трупа дивизија-ра Вукотића од 14. до 21. I 1916. године), Већир — команданту Заштитничких трупа бр. 43, 2/15. I 1916.

¹⁰⁰ Саркотић.

¹⁰¹ АИИТ, ф. 112, Већир — команданту Заштитничких трупа, бр. 43, 15. I 1916.

¹⁰² Велики рат Србије, књига 14, 115, Пов. О бр. 2368 од 16. I 1916.

¹⁰³ У административном погледу Црна Гора је била подијељена на области и капетаније — општине.

јих кућа, али батаљони из других крајева нијесу били у могућности да тако поступе. Стога се командант Одрета обраћа капетанијама молбом не би ли за кратко вријеме дале извјесну количину хљеба.

Увиђајући да предузетим мјерама неће успјети да задовољи потребе трупа, бригадир Бећир предлаже команданту заштитничких трупа да од владе тражи да се војницима оних батаљона који нијесу били у могућности да се снабдијевају храном од својих кућа додијели новчана помоћ.¹⁰⁴

Због преповора црногорске владе с аустроугарском Врховном командом о закључењу примирја, на Херцеговачком фронту завладало је затишје. Није било ни јаче извиђачке активности. Један извиђачки одред трупе из Требиња водио је 15. јануара код хана Драга Обренова под Божуровим бродом борбу са око 200 Црногораца.¹⁰⁵ Не располажемо подацима о томе да ли је било већих сукоба на Херцеговачком фронту. Тих дана било је и колебања код појединих војника. Према аустроугарским подацима, 14. јануара једној патроли мобилне трупе из Билеће предало се 25 црногорских војника.¹⁰⁶ Код мјеста Орлине такође се предало 15, а код Спиле 42 црногорска војника.¹⁰⁷ Поједини батаљони слали су и своје делегате најближим аустроугарским трупама. Према аустроугарским подацима, 14. јануара делегација Опулно-рудинског батаљона посјетила је аустроугарске трупе и испитавала услове за предају.^{107а} Како је дошло до тога да је делегација овог батаљона ишла непријатељу, са црногорске стране о томе нема података. Сигурно је да је делегација ишла самоиницијативно, јер за такав поступак није могла имати одобрење команданта Одрета. Ипак је тај контакт делегације са непријатељем остао без посљедица, јер се батаљон није предао.

Пошто аустроугарска Врховна команда није прихватила било какве разговоре о примирју, него је тражила безусловну капитулацију црногорске војске, то је нови начелник Штаба Врхо-

¹⁰⁴ АИИТ, ф. 112, Бећир — Вукотићу, бр. 43 2/15. I 1916. — У извјештају бригадир Бећир између осталог каже: „Бојим се да ова ова наредба која изгледају остварљива неће моћи успјети да задовоље потребу трупа особито оних батаљона који се немогу помагати од својих кућа. Добро би било кад би господин командант издејствовао од краљевске владе да се овим батаљонима одреди дневна новчана помоћ за сваки дан кад војници непријатељима по један перкар дневно која би му се морала издавати редовно сваки дан на ручи не би ли удружени људи могли набавити што гођ за храну... Ја невиђу другог изласка ублажити невоље које прте трупе. Поред свих предлога требало би одмах отворити куповицу стоке у позадини и овамо и плаћају добро не би ли се тијем путем откупиле што више количине меса. У осталом ако не похитате са тајнином отуда биће велика нужда и сви ови напори пропасти ће. Ја већ осјећам колебање трупа особито оних које су улазиле у састав друге дивизије.“

¹⁰⁵ KAV, k u k 3 Armee.

¹⁰⁶ Исто, Festung, Bilek, бр. 84, 15. I.

¹⁰⁷ Исто, k u k 3 Armee.

^{107а} Исто, 14. I 1916.

вне команде дивизијар Јанко Вукотић 18. јануара 1916. цјелокупној војци самоинцијативно издао наредбу (бр. 69) о повлашчењу, у нади да ће наредбу потписати Врховни командант црногорске војске Краљ Никола. Наредба команданту Херцеговачког одреда, који се налазио на Трубјели, послата је 18. јануара у 9 сати ујутро. Према тој наредби Херцеговачки одред и црногорска Санџачка војска имали су да на свом фронту оставе „танки извиднички ланац који ће одражавати додир са противником и постепено се повлачити, а са главнином одмах и дању и ноћи оступати ка Подгорици“. Трупe Ловћенског одреда, Которског одреда и Друге дивизије имале су да до нове наредбе остану на својим положајима и да их најупорније бране, „како би дали времена Санџачкој војци и Херцеговачком одреду да одступе ко хоће“. У тој наредби Вукотића има несхватљивости и противрјечности. Даје се упутство како поједини одреди војске имају да се повлаче, а затим се каже да се на „најповјерљивији начин“ сваком објасни „да ко неће да одступа, никога неће ни приморавати, него му је дозвољено остати код своје куће“. На крају наредбе каже се ово: „Нека команданти нађу начина да најжитније и на најповјерљивији начин објасне трупaма и нека најжитније приступе извршењу овог“.¹⁰⁸

Повлачење Херцеговачког одреда није могло ићи онако брзо како је то захтијевао дивизијар Вукотић. Исти дан у 11,30 сати Вукотић команданту Херцеговачког одреда шаље депешу ове садржине: „За Бога похитај са извршењем ове Наредбе бр. 69 јер може бити доцкан“.¹⁰⁹ За команданта Херцеговачког одреда било је доста отворено питање да ли ће његове трупе слиједити онако противрјечну наредбу о повлачењу. У 14,30 часова бригадир Бећир начелнику штаба Врховне команде јавља сљедеће: „Пошто сам више него увјерен да трупе неће слиједити наређење за повлачење молим за наређење шта бих у том случају имао радити.“¹¹⁰

Истог дана у 10 сати бригадир Бећир је тражио да му се пошаље 200.000 перпера за куповину хране војци. Одмах му је Врховна команда упутила 100.000 перпера.¹¹¹

Покренути трупе на повлачење није било лако. Код једног дијела људства јавила се тежња да се остане код своје куће. Јавио се и отпор противу повлачења. Војници Санџачке бригаде, која је била формирана од људства из пљеваљске области (а тај крај се већ мјесец дана налазио под окупацијом), побунили су се и

¹⁰⁸ Наредба бр. 69 дивизијара Вукотића налази се у архиви АИИТ, фасцикла 112, бр. 35. Андрија Лубурић доноси наредбу упућену команданту Херцеговачког одреда, али недостаје један лист. (*Капитулација Црне Горе. Документа I*, Беспрад 1940, бр. 54.)

¹⁰⁹ Лубурић, *Документа I*, бр. 55.

¹¹⁰ АИИТ, ф. 112, Бећир — команданту Заштитничких трупа, 5/18. I 1916.

¹¹¹ Исто, Бећир Вукотићу и обратно бр. 36, 5/18, I 1916.

хтјели да се врате својим кућама. Заллагањем официра и других личности из Никшића, стање се ипак убрзо средило и Бригада је била спремна за повлачење. О томе бригадир Бећир извјештава Врховну команду 19. јануара: „Ситуација благодарјећи команданту и официрима Санџачке бригаде побољшала се. Ми крећемо“.¹¹²

Тога дана на Автовачком сектору код жандармеријске касарне у Козацима предао се Голијски батаљон јачине 8 официра и 259 војника. За вријеме предаје командант батаљона је добио Наредбу од црногорске Врховне команде да су непријатељства обновљена и да Батаљон треба да се повлачи у правцу Никшића. Командант је хтио да поступи по наређењу, али му то није дозволила аустроугарска војска. Батаљон је разоружан.¹¹³

Повлачење Херцеговачког одреда ишло је спорије него што је предвиђало наређење дивизијара Вукотића. До повлачења није дошло ни 19. ни 20. јануара. Једино су херцеговачки добровољци, које је наредба за повлачење затекла на положајима: Голији, Вучјем Дољу, Сомини и Бањанима, већ 20. јануара послје подне били у Подгорици и одмах су продужили за Скадар. Не располажемо документима из којих би се видјело зашто се Одред није одмах повлачио када је за то добио наредбу. Посљедњи документ којим располажемо са потписом бригадира Бећира носи датум 20. јануара. Бригадир Бећир је тражио из Никшића да му Врховна команда упути 150.000 перпера да би дао официрима за четворомјесечну плату и војсци за непримљену храну. Новац који је раније био добио командант Одред је подијелио батаљонима: Праховском, Жупском, Луковском и Санџачкој бригади.¹¹⁴ Нема података о одговору Врховне команде.

Командант Херцеговачког одреда 21. I 1916. још се налазио у Никшићу. Према неким подацима, људство 7 батаљона Херцеговачког одреда почело се било сакупљати у Никшићу, с наміјром да настави повлачење. Санџачка бригада налазила се на маршу ка Подгорици. Истог дана командант Одред примио је наредбу Врховне команде бр. 128 да су непријатељства обустављена, да се војници разријеше дужности и распусте својим кућама. Командант је поступио по наредби: распустио је своје трупе и тиме је Херцеговачки одред, престао да постоји, као што је престала да постоји и црногорска војска уопште.

Упорном одбраном од 7. до 10. јануара Херцеговачки одред је много надмоћнијим аустроугарским трупама спријечио да преко његовог фронта продру на црногорску територију. Група

¹¹² Исто, Бећир — Врховној команди, бр. 162, 6/19. I 1916.

¹¹³ КАВ, к и к 3 Армее.

¹¹⁴ АИИТ, ф. 112, Бећир — Врховној команди, бр. 162, 7/20. I 1916. — О операцијама Херцеговачког одреда види: Милан Зеленика, н. д., 480/90. Нијесу познати губици Херцеговачког одреда од 8. до 21. I 1916. године. Према једном податку, група генерала Брауна имала је од 8. до 21. јануара 300 погинулих (к и к 3 Армее).

генерала Брауна успјела је тек после најогорченијих борби да у поподневним часовима 10. јануара пробије фронт 2. дивизије. Мобилне групе из Билеће и Автовца нијесу постигле никакав успјех. Трећа дивизија успјешно је завршила свој задатак. То је доказ да је морал њених трупа био на висини, што показује и чињеница да су оне извршиле и наређење начелника штаба Врховне команде од 13. I 1916 — да прекину повлачење и поново заузму своје старе положаје. Дивизија се чврсто налазила у рукама свога команданта (бригадира Бећира) и других старјешина. Повлачење 2. дивизије са граничног фронта последица је њене бројне, а особито материјалне слабости.

Наредба Врховне команде за повлачење Херцеговачког одреда на положаје код Даниловграда — ради одсудне битке — није била на мјесту. За одсудну битку код Даниловграда није било никаквих реалних изгледа, нити је то одговарало тактичко-оперативним могућностима не само Херцеговачког одреда него и црногорске војске уопште. Таква би наредба имала оправдања само уколико би Врховна команда имала у плану брзо повлачење црногорске војске у рејон Скадра. Враћање 3. дивизије на старе положаје могло је да има и штетних последица по морал трупа, а у случају да су аустроугарске трупе наставиле јаче надирање, дивизија је могла доћи у опасност да јој буде прекинуто повлачење.

Аустроугарске трупе на фронту Херцеговачког одреда биле су неактивне. Оне нијесу ни вршиле неки озбиљнији притисак на фронту херцеговачког одреда. Група генерала Брауна предузела је 14. јануара покрет са предњим одјељењима, али, чим су њене патроле дошле у додир са црногорским заштитницама код Божуровог брда, заустављено је то наступање. Због опште ситуације на црногорском фронту, као и због тражења примирја од стране црногорске владе, зимског времена и тешко проходног терена, аустроугарским трупама из рејона Грахова, Билеће и Автовца није било потребе да врше даље нападе, јер би они довели само до непотребних тешкоћа и губитака.

Мада трупе генерала Брауна у борбама 7. до 10. јануара нијесу успјеле да продру на црногорску територију, а групе из Билеће и Автовца нијесу то успјеле уопште, ипак су све три групе извршиле задатак одређен им основном директивом команданта III армије од 24. XII 1915. Ангажујући све снаге Херцеговачког одреда на свом фронту, оне су олакшале офанзиву аустроугарских главних снага на Ловћенском фронту. Напад ових трупа, по изјави генерала Саркотића, имао је значајан утицај на брзи свршетак ловћенске операције.

Херцеговачки одред, као и уосталом и други одреди црногорске војске, борио се јануарских дана 1916. године под веома тешким условима. Оскудијевао је у свим материјалним потребама за рат. Трупе су гладовале. Снабдијевале су се храном и одјећом од својих кућа и реквизицијом од становништва никшићке обла-

сти. Најтеже им је ипак падала оскудица у наоружању, нарочито у квалитетној артиљерији и муницији за топове којом су располагале. Ни пушке нијесу биле у добром стању. Оне калибра 7 : 65, зване „московке“, руског поријекла, војници су држали код својих кућа још од прије рата, а због употребе у ратовима, почев још од балканског, пушке су биле доста оштећене.

За колебање до којег је дошло код трупа у Херцеговачком одреду, као у мањој или већој мјери и код осталих јединица црногорске војске када су добиле наредбу да напусте гранични фронт и да се повлаче у рејон Скадра, било је више разлога. Тешкоће у којима су се војска и народ нашли, затим сама организација црногорске војске, вођење преговора о миру, пропаганда против повлачења — све је то утицало и на слабење борбеног морала трупа. И противрјечност наредбе допринијела је том колебању. Један дио људства сматрало је за непотребно повлачење из земље и продужавање борбе када њихове породице остају под окупацијом тог истог непријатеља. Сигурно је да се сво људство Херцеговачког одреда не би повукло. Али је исто тако сигурно да би се већи дио тог људства повукао за Скадар — да није издата наредба о распуштању војске.

Novica Rakočević

LUTTES DU DÉTACHEMENT HERZÉGOVINIEN DE L'ARMÉE MONTÉNÉGRINE AU JANVIER DE 1916.

R É S U M É

Les troupes autrichiennes sur le Front herzégovinien ont en un rôle auxiliaire en rapport aux forces principales sur le Front de Lovćen. A elles s'opposait le Détachement herzégovinien de l'Armée monténégrine qui gardait les positions le long de la frontière monténégro-autrichienne. Dans cet article sont exposées, aux détails, toutes actions du Détachement herzégovinien à la veille de la capitulation du Monténégro.

Le Détachement était obligé, sous l'activité des supérieures forces autrichiennes, de se retirer à travers Nikšić vers Danilovgrad. Grâce à ses combats opiniâtres durant du 7 jusqu'au 10 janvier 1916 année, le Détachement herzégovinien a réussi d'empêcher beaucoup plus grandes forces autrichiennes d'envahir la territoire monténégrine. Ce détachement s'était battu sous les circonstances très aggravantes. Il était dépourvu de tous moyens matériaux. L'ordonnance du Commandement suprême pour le repliement sur la position de Danilovgrad provoqua la désorganisation du Détachement. La culmination de cette situation a commencé vers le 20 janvier 1916 année. Le Détachement était démobilisé à l'ordonnance de l'état-major le 21 janvier 1916 année, le même date ou cessa d'exister l'Armée monténégrine en général.